

SZILASI LÁSZLÓ

Sehonnai bitang

HIPERBOLÉ: OTTLIK GÉZA BUDA CÍMŰ REGÉNYÉNEK ÉRTELMEZÉSE
PETŐFI SÁNDOR NEMZETI DALÁRÓL

„Én pediglen ugrálok, és aki nem néz
meghatott szeretettel, az kinyalhatja
a seggem!”

„Orwellt már megcáfoltuk.”

Ottlik Géza MDF-es volt. Ez azt jelenti (talán meg is tette¹), hogy az első szabad választásokon az MDF-re adta volna a szavazatát. Bár Réz Pál Ottlik-arcképe szerint² a művész maga lett volna a Búvós vadász, ez – azt hiszem, – nem jelenti azt, hogy ne lettek volna politikai (politikai szavazatra fordítható) nézetei. Az *Iskola a határon* Réz szerint „egy Joyce és Proust előtti regény”.³ A *Buda* azonban nem efféle szöveg.⁴ Még az is lehet, hogy posztmodernnek mondanám. E különös regény egyik legfontosabb (elsősorban Medve Gábor által meglovagolt) vesszőparipája a *Nemzeti dal* erősen szét-szört értelmezése. Említésről említésre szeretnék haladni.

Rabok legyünk vagy szabadok? (18.)

Medve egy helyen azt írja:

„Rabok legyünk vagy szabadok? Először is ez nem kérdés. Rabok vagyunk. Világra jöttél, egy vadidegen helyre, amihez semmi közöd. Peregni kezd neked egy ingyen mozi, ahol néző vagy. A mozinak egy kicsike része azonban a saját tested, s mivel ez az egyetlen olyan speciális darabkája, amivel kapcsolatos van, ezt is önmagadnak nevezed. De ez a második számú »én« már szereplője az ingyen mozinak, a vadidegen világnak, ahol minden esetleges, és független a néző voltodtól. Itt szereplők vagyunk, rabok, nem választhatunk, Sándor. A néző pedig szabad. Nem lehet rabbá tenni egyáltalán.

Másodszor pedig, ha választhatsz, hogy rab légy-e vagy szabad, akkor már szabad vagy. Egyetlen alternatíva, egyetlen választható másik lehetőség, a semmi, a nulla helyett már végtelenszeres szabadság.”

A kérdés egyrészt azért értelmetlen, mert a kettéváló emberben az ingyen mozi nézője szabad, a vadidegen világ szereplője viszont nem. Másrészt pedig a választás lehetősége szabaddá tesz: a nulla helyett már az egy (az egyetlen alternatíva, az egyetlen másik lehetőség is) végtelenszeres szabadságot jelent. Megjegyzem: a második számú, szereplő én létrejötté valójában nyelvi trehánytság eredménye („A mozinak

¹ Ottlik 1990. október 9-én halt meg. Az első szabad választások 1990. március 25-én és április 8-án voltak. Tudtommal nincs adatunk arra, hogy Ottlik szavazott-e, s ha igen, hogyan.

² Réz Pál: *Bokáig pezsgőben (hangos memoár)*. A beszélgetőtárs Parti Nagy Lajos. (Tények és tanúk sorozat) Magvető, Budapest, 2015. 200–210.

³ I. m. 207.

⁴ Ottlik Géza: *Buda*. (A szöveggondozás Lengyel Péter munkája), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.

egy kicsike része azonban a saját tested, s mivel ez az egyetlen olyan speciális darabkája, amivel kapcsolatod van, ezt is önmagadnak nevezed.”), azt pedig, hogy az „[e]gyetlen alternatíva, egyetlen választható másik lehetőség, a semmi, a nulla helyett már végtelenszeres szabadság” lenne, aligha hiheti el az (Esterházy Pétert is magában foglaló) utókor.

A szabadság választása (22.)

[Medve az anyjával beszél:]

„»Rossz volt ott neked. Megszeretted a katonaiskolát?« Szerette a halál. De hát akkor miért nem? Miért?

Miért? Mert latin különbözetivel nem lehet kísértelni a valóságból, gondolja Medve. Mert valamit mégis elkezdünk, és most nem kiabálhatok, hogy Nem-ér-a-nevem! Mert ez nem módja a szabadság választásának. Ahhoz előbb azt kell választani, hogy rabok legyünk. Miért mentem vissza a senkiföldjéről? Ki tudja megmondani? Ki tudja nálam jobban, mi az: szabad embernek lenni? És a rabságot választani szabadon, Sándor.”

Át lehetne menni a gimnáziumba. De ez nem módja a szabadság választásának. Ahhoz előbb a rabságot kell választani. A rabságot választani szabadon, Sándor. A *Nemzeti dal* szembeállítja egymással a rabságot és a szabadságot: vagy – vagy. Medve értelmezésében azonban a rabság szabad választása megelőzi a szabadság választását. A megvalósult szocializmus korszakában érthető ez a válasz, ahogyan az is, hogy Medve már a kicsike (egyetlen elemű) szabadságot is végtelenségnek tartja. „Mert valamit mégis elkezdünk, és most nem kiabálhatok, hogy Nem-ér-a-nevem!”: ezt viszont aligha hiszi el a (Darvasi Lászlót is magában foglaló) utókor-irodalom. Nyugodtan mondd azt, hogy Nem-ér-a-nevem!, az elkezdésnél pedig fontosabb a befejezés – ezt mondják ők. A kialakuló kapitalizmus korszakában érthetőek ezek a válaszok.

El innen, el! (41.)

„[Medve a] szökésével semmire se ment. Megpróbálta, olyan egyszerűen, egyenesen és világosan, mint Petőfi Sándor tette volna: el innen, el! De a senkiföldjéről visszafordult. Tapasztalnia kellett, hogy az ember a rabságot választja. Aztán egy éjszaka arra ébredt, hogy fáj, lüktet az arca, a bal fele teljesen megdagadt, a fél szemével nem is lát tőle. (...)

Ébresztő, kiugrik az ágyból. A csak-rosszból váratlanul csak-jó lesz. Csupa jó, és rögtön, azon nyomban. Körülserglik, bámulják, Schulze int a naposnak, hogy kísérelje le a kórházba: Nem kell mosdania. Ágyaznia sem. A szomszédai bevetik az ágyát: felöltöztetik: röhögnek az ábrázatán: veregetik a vállát: a kórházban majd megoperálja őt az öreg sebész: aki ért ahhoz, amit csinál. (Ilyen is van, kevés. A drótostót, a légtornász, Petőfi Sándor, a Zimka pék,⁵ meg villanyszerelők és Maróczy Géza.⁶)⁷ Mi a kő, az emberiség egy másik arcát mutatja?”

⁵ Zimka Rafael, a pék, a *Buda* többször is említett szereplője.

⁶ Maróczy Géza (1870–1951): jeles magyar sakknagymester, 1904 októbere és 1907 márciusa között a világranglista élén állt.

⁷ Lásd még: Esterházy Péter: *Egy anekdota rideg tényei*. In *Egy kékharisnya följegyzéseiből*. Magvető Kiadó, Budapest, 1994, 120–122.

Medve Gábor Petőfi-szerű (egyszerű, egyenes és világos) iskolai szökeése sem vezetett: meg kellett tapasztalnia, hogy az ember (a szabadság előtt) a rabságot választja. Alkalmi félszeműsége éppen ezért – akár Isten, Hórusz, Odin vagy Hagen monophthalmiája – a mindentudás jele. Az intézmény öreg sebésze fogja megoperálni, ő ért ahhoz, amit csinál: a bizonyító felsorolás fenyegetően pontos. Az idézett rész vége pedig Petőfi Sándor *Anyám tyúkja* című versének nyitányára utal:⁸ az emberiség másik, jobbik arca éppen olyan meglepő, mint az, hogy az isten felvitte az állat dolgát, s a tyúkanyó a szobában lakik (ott bent).

Sehonnai bitang ember (85.)

„Medve az imádott Petőfijébe is belekötött ezzel. »Sehonnai bitang ember« – azt mondd –, »Kinek drágább rongy élete, mint a haza becsülete« – hülye vagy? Sándor? Mindenkinek drágább a rongy élete, mint a haza becsülete. Másodszor pedig, én sehonnai bitang ember vagyok. Ki nem az?

Ami biztosan hazád volt, az a sehonnét. Sehonnából származol és gazdátlanul bitangolsz ezen a vadidegen helyen.

Néző vagy az ingyen moziban. Aztán belekerülsz, ideiglenes látogatónak. Jó, fogadjuk el. Tapasztalatokat gyűjtesz és rendezel, hogy kiismerd magad benne. (...) Nem biztos, hogy tényleg ilyen. És biztos sosem lesz: nem lehet, mert az ingyen mozi és te, aki nézed: nem egy helyen vagytok.

Aztán mégis elfelejted. Ebből nagy fejjel-a-falnak-menés támadhatna, de szerencsére Einstein Albert nem felejt el. (Igaz, hogy ő későn tanult meg beszélni, nem befolyásolta túl korán elfogulatlan világ-nézését a nyelv fogalmi berendezése, amely készpénznek veszi, valóságnak, a világ vélt, magunk gyártotta, házi készítésű, feltevés mintáját.) Az történik, hogy mégis elfelejted. Annyi baj legyen. (Hát persze: megtanultad a neveket, fogalmakat, a nyelvet...)”

Medve a *Nemzeti dal* harmadik strófájának első felével kötözködik.

Sehonnai bitang ember,
Ki most, ha kell, halni nem mer,
Kinek drágább rongy élete,
Mint a haza becsülete.

Petőfi egyetlen lelete Medve szerint nem áll. *Mindenkinek* drágább a rongy élete, mint a haza becsülete. Medve pedig (talán *egyedül*) tényleg sehonnai bitang ember: neki (nekünk) tényleg Sehonna volt a hazája (hazánk).

Medve Gábor Petőfi-kritikája többek között arra is rámutat, hogy költészet legalapvetőbb trópusa a *hiperbolé*. Petőfi mindent túlhúz. A költő mindent eltúloz. Pedig

⁸ Ej, mi a kő! tyúkanyó, kend
A szobában lakik itt bent?
Lám, csak jó az isten, jót ád,
Hogy fölvitte a kend dolgát!

Itt szaladgál föl és alá,
Még a ládára is fölszáll,
Eszébe jut, kotkodácsol,
S nem verik ki a szobából.

általában azt mondják, hogy a túlzás nem jó megismerési eszköz. Talán azért mondják ezt, mert a túlzás hajlik a szélsőségekre, hajlamos nagyon egyszerű szembeállításokat felállítani. Éppen ezért nagyon könnyen dekonstruálható. Alighanem lehet azt mondani, hogy a költészet *episztemológiai* funkciója éppen az, hogy előhívja a dekonstrukció (a visszabontás, az alkotóelemekre való lebontás) műveleteit. De akárhogy legyen is, úgy gondolom, Medve visszabontási kísérlete a *bitang* szó körül forog.

A *Magyar etimológiai szótár* szerint

bitang – ‘hitvány, alávaló ember’. Származéka: *bitangol* (‘csavarog’).

A középfelnémet *biutunge* (‘hadizsákmány’, irodalmi német *Beute*) vagy ennek cseh változata, a *bitung* áll a ~ mögött, és ez volt szavunknak eredeti értelme: *De mikoron nagy nyereséggel hazajöttek volna, és az bitangot osztani akarnák...* (Szent László-legendá, 14. század). Következő jelentése: ‘gazdátlan, elkóborolt jószág’, majd ‘csavargó, otthontalan ember’: *sehonnai, bitang ember* (Petőfi). Becsmérlő jelentése több forrásból érthető: az elbitangolt jószág sok kárt tehet; az otthontalan csavargóból könnyen lesz gonosztevő.

A *Tudományos és Köznyelvi Szavak Magyar Értelmező Szótára* szerint

bitang: Hitvány, gazember, jöttment, jellemtelen. – Sehonnai bitang ember, Ki most, ha kell, halni nem mer (Petőfi Sándor: *Nemzeti dal*, 1848)

bitang (német): Mai értelme: hitvány, semmirekellő, elvetemült, gaz (főnévként is, melléknévként is). „Hol táborokba gyűlt bitangok verseim rendjét üldözik, felindulnak testvéri tankok szertedübögni rímeit” (József A.: *Ars poetica*). Eredetileg „hadizsákmány”: „De mikoron nagy nyereséggel hazajöttek volna, és az bitangot osztani akarnák” (*Szent László-legendá*, XIV. sz.) és mert a zsákmány könnyen szerzett, könnyen vesztegetett holmi, ezért a gazdátlan jószágra, nyájtól elkóborolt állatra mondták, melléknévként: „bitang jószág”, „Jaj! ne hagyj bitangul az ős Toldi házat” (Arany). Elbitangol: a nyájtól elkóborol. A kóbor jószág könnyen tett kárt a vetésben, innen eredhet a szó másodlagos, elítélő értelme a *Nemzeti dal*-ban még érezzük az első jelentést: „sehonnai, bitang ember”, azaz kóbor, hazátlan, de már benne van a megvető árnyalat.

Mindenki bitang ember: mindenki kóbor, mindenki hazátlan. A vadidegen világot azonban a nyelv megtanulása *előtt* mindenki érti – csak utána felejtí el ezt a tudást. Kivéve Einstein Albertet. „Igaz, hogy ő későn tanult meg beszélni, nem befolyásolta túl korán elfogulatlan világ-nézését a nyelv fogalmi berendezése, amely készpénznek veszi, valóságának, a világ vélt, magunk gyártotta, házi készítésű, feltevésees mintáját.” A világ vélt, magunk gyártotta, házi készítésű, feltevésees mintáját ő nem tette a magáévá *túl korán*. A nyelv fogalmi berendezésének megtanulása *előtt* a világ nézése elfogulatlan. Az eljövendő dekonstrukció (talán) épp ebbe a hatalmas (einsteini vagy éppen Szent Ignác-i) indifferenciába vezethetne vissza.

Már nem nyílnak a völgyben (236.)

„Magdit Brassóból hozta Szeredy, vittük Pestre, dugta el, semmi áron nem akarta elvenni 45-ben (hogy túl öreg a lányhoz), aztán 57-ben összeköltöztek. Már nem volt túl öreg. Senki sem volt túl öreg. Október végén visszataláltunk a gyerekkorunkba. Én

úgy jártam az utcákat, mint nyolc-tíz éves koromban. A város tündökölt a boldogságtól. Mindenkinek volt hova hazamenni, egyszerre csak. (Talán Lexinek is.) Medve már szerdán lerohant egy tankok ellen vonuló menet elé, ordította velük: »Megőrültetek? Mindenki elfelejti, hogy ti egy gyáva csürhe vagytok?« Magánkívül volt, ragyogott, hogy Petőfi nyert, és ő vesztett.

Mindenesetre levittük Lexit is az utcára, hogy nézze: a zászlók közepén kerek lyuk volt kivágva. Mindenfelé. Nézte. Most volt igazán kék a szeme: csak Dubrovnikban ilyen a tenger, ultramarinkék, Deauville-ban nem, se Biarritzban. Hát Dani váradi szállásán a veranda berlini kék ablaküvegei? Összegabalyodnak a színek. Elpiszrogok-szöszmötölök velük, egybegubancolódnak az újfajta zászlóink lyukas piros-fehér-zöldjével. Kit keresek, mit keresek, mihez? Piros a vér, lesz fehér hó, s lett zöld is: sokáig nem jártak a villamosok: Medve elmondta Petőfinek: (Október végén? »Már nem nyílnak a völgyben a kerti virágok, Nem zöldell a nyárfa az ablak előtt, De látod az elhagyott sínek közt, Sándor, Imitten-amottan már kinőtt a fű.«)'

Az értelmző hamar elismeri, hogy nem neki, hanem a szerzőnek volt igaza: azért ragyog, mert Petőfinek volt igaza, nem neki. A vitát mégis folytatja. Medve a *Szeptember végén* című vers (Koltó, 1847. szeptember) legelejével vitatkozik.

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takará el a bérci tetőt.

Október vége. Nem nyílnak, nem zöldell, de a sínek közt már kinőtt a fű.

De ezek még csak (szisztematikus és poétikai) tagadások. A visszabontás, az alkotóelemekre való lebontás (nem kevésbé szisztematikus és nem kevésbé poétikai) műveletora még várat magára.

Petőfi Medvének mindene volt (273.)

„Medve a kéziratán dolgozott, és néha-néha kérdezett tőlem valamit az alreálbeli éveinkről. Ez csak ürügy volt inkább, hogy ő beszéljen róla (és próbálgassa a megírandó mondatai csengését, pontosságát és a ránk tett hatását, meg hogy mind a ketten beszéljünk róla Mártának, és felderüljünk egy kicsit mind a hárman: ő sokkal jobban emlékezett mindenre, mint én. A régi Petőfi-vitájuk nem volt elég felvidító.

Petőfi Medvének mindene volt. Talán ezért, kitarzott a lehülyézése mellett. Először is, mindenkinek drágább a rongy élete, mint a haza becsülete – vagy mint bármi más ily elvont, absztrakt akármije. Azonkívül ő, Medve Gábor, ő is sehonnai bitang ember – ki nem az? A nagy semmiből jövünk és a még nagyobb sehonnába távozzunk. Hogy választhatunk, rabok legyünk-e vagy szabadok – ez lélektanilag, reálpolitikailag és filozófiailag éppolyan hülye feltevés, mint a többi.

Márta védte Petőfit, az egész vádtömeg-vonalon, és az utolsó vádpontra azzal vágott vissza, hogy ez – meg a többi is – nem politikai vagy filozófiai, hanem költői feltevés. Medve váratlanul meghátrált. Nevetett. Felvidult.

»Jó. Mi, magyarok – azt mondja – megalkuvó, gyáva csürhe vagyunk. Amilyen, gondolom, a többi nép is. Nekem felebarátaim, és helyes, jól teszik, ha vigyáznak a rongy életükre. Egyebünk nincs. Nem kell kockáztatni, fejfel menni a falnak, a biztos leveretésnek. Túl kell élni – ez a dolgunk.«

Mindenkinek drága a rongy élete, mindenki bitang ember, a rabság és a szabadság választása hülyeség. Márta összefoglalása támadás is. Ezek a feltevések nem politikai vagy filozófiai, hanem költői hipotézisek – állítja Márta.

És Medve azonnal meghátrál. A magyarok ugyanúgy megalkuvó, gyáva csürhe, akár a többi nép. Jól teszik, ha vigyáznak a rongy életükre, mert egyebük sincs. Nem kell a falnak menni. Az egyetlen kötelező dolog a túlélés.⁹

Megalázó ez a vereség. Talán nem is igazi.

A haza becsülete (277.)

„Márta beáztatta és kimosta Julcsinak a vérrel teljesen átitatott (egyébként féltett, »amerikai«) farmernadrágját. A fürdőkádunkból csurgott-ömlött lefelé a sok véres víz.

Kinek a vére? Azé, aki meghalt, és azé, aki mellettük feküdt? Az egyik oldalukon? Vagy akik a másikon? Sokan megsebesültek...

– Magyar vér – szögezte le Medve. – Tegyen el pár csöppet, és írjuk rá: „Ismeretlen magyar vér.”

– Erről jut eszembe – nézett fel Márta Medvére. – Mi nézők vagyunk, de mondja: Nem nézi maga most túl közelről ezt a nagy ingyen mozit? Mint hithű néző, nem válhat szereplővé, gondolom.

Ez nyilvánvalóan Julcsinak volt szánva. Medve dünyögött valamit, hogy neki, speciel, ezt nem lehet elég közelről nézni – Sándor miatt. Ahogy Márta mondta egyszer: Petőfinek ez nem politikai, hanem költői feltevése. Amivel Sándor nyert. Csak menjen ki az utcára, csak nézzen ki az ablakon. A rongy, a talán túlságosan ronggyá vált élete – senkinek sem drágább, mint a haza absztrakt becsülete. Láss meg az arcokat, vegye észre rajtuk, Márta, a megkönnyebbült nyugalmat! Mert ez a döntő: nem bátor elszántság, nem hősiesség, hanem ez van a szemükben: boldog megkönnyebbülés. Mennek együtt vagy külön, mély, boldog nyugalommal neki a tankoknak, a rájuk célzó ágyúknak, gépfegyvereknek. Semmi nem drágább nekik, mint a visszanyert emberi méltóságuk. Ez költészet, maga megmondta, Márta. Ez az ingyen mozi, röhej, de úgy, ahogy van, mindenestől költészet.

Ráhagytuk. Medve mégis később (beültem vele kávézni a székházuk büféjébe) visszatért rá. »Ez így igaz, hé, ahogy mondtam. És költészeti kérdésben perbe szállni Petőfivel? Majd ha elment az eszem!«

Mellesleg, Petőfinek gyakorlati politikai kérdésekben is megdöbbenően igaza volt: Európa ma más történelmet írna, ha akkor rá hallgat és felakasztja a királyait, császárait, cárjait. Gondoljam végig.”

Julcsi magyar vérrel átitatott amerikai farmernadrágja: azt hiszem, Ottlik Géza ezt a nyelvi alakulatot alkotta meg 1956 szimbólumául. A haza absztrakt becsülete pedig semmi más, mint a magyar emberek visszanyert emberi méltósága, és ez, az ingyen mozi, maga a költészet (minden túlzásával együtt.)¹⁰ A boldog megkönnyebbülés pedig épp azért létezhet, azáltal jöhetett létre, mert a haza becsülete és az emberek

⁹ Mészöly Miklós talán épp erre az ajánlatra reagál, amikor azt mondja (előszóban, de sokak által megörökített módon), hogy „fejjel a falnak, s az ütött résen át tovább.”

¹⁰ Lásd még: Szilasi László: *Argumenta mortis (Érvek és ellenérvek a hősi halálra: becsület és méltóság a régi magyar elbeszélő költészetben és emlékiratokban)* Irodalomtörténeti Közlemények 1997. 3–4. 217–234.

méltósága – egy és ugyanaz. Mindez *költészeti* kérdés. Medve nem száll szembe Petőfivel. Neki gyakran még a *politikai* kérdésekben is igaza volt. A példa Petőfi *Akasszátok föl a királyokat!* című versének (Debrecen, 1848. december) legendás refrénje. A vers Lukácsy Sándor életműve szerint a magyar költő legfranciásabb és *legbaloldalibb* verse.¹¹

*

Úgy gondolom, Ottlik Géza annak idején MDF-es volt (lett volna). Azt azonban ne felejtjük el, hogy Göncz Árpád a kezdet kezdetén, egy alkalommal *nemesen* konzervatívnak nevezte Antall Józsefet. És innen nézve lehet, hogy igaza is volt.

Quod erat demonstrandum.

¹¹ Lukácsy Sándor: *Petőfi és Cabet*. ItK 1966. 316–317., valamint Uő: *Petőfi eszmerokonai*, Argumentum, Budapest, 2001 (Irodalomtörténeti füzetek 150.)